

Krzysztof Chaczko
ORCID 0000-0003-1506-1394
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Transformacja systemowa jako doświadczenie pomocy społecznej w sytuacji kryzysu społeczno-ekonomicznego. Uwagi w kontekście społecznych skutków epidemii COVID-19

Transformation as an Experience of Social Assistance in a Situation of Socio-Economic Crisis. Comments in the Context of the Consequences of the COVID-19 Epidemic

Wstęp

Wybuch globalnej pandemii COVID-19 na początku 2020 roku spowodował, że pojawiły się sugestie, iż dopiero teraz zaczął się XXI wiek (Sroka, Tomasik, 2020). Niewątpliwie, okoliczność ta nosi znamiona wydarzenia globalnego o przełomowym znaczeniu w cywilizacyjnych dziejach świata. Dla Polski wydarzenie to z pewnością oznacza spore wyzwania dla polityki społecznej. Wstępne diagnozy zapowiadają tragiczne skutki epidemii COVID-19, w tym przede wszystkim wzrost bezrobocia, załamanie dochodów gospodarstw domowych, a w konsekwencji poszerzenie się sfery ubóstwa (np. Szarfenberg, Bakalarczyk, Kocejko, 2020). Istotnym elementem systemu ochrony socjalnej w przypadku kryzysu ekonomicznego niewątpliwie będzie pomoc społeczna. Jedynym wydarzeniem we współczesnej historii Polski, porównywalnym do postepidemicznego kryzysu społecznego, była transformacja systemowa

z przełomu lat 90. XX wieku. Odwołując się zatem do historycznych doświadczeń polskiej polityki społecznej, podjęta zostanie próba analizy roli pomocy społecznej okresu transformacji systemowej, by zastanowić się nad wyzwaniem stojącym dziś przed instytucją pomocy społecznej.

Transformacja systemowa i geneza pomocy społecznej

Załamanie systemu realnego socjalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej na przełomie lat 80. i 90. XX w. oznaczało dla Polski m.in. dekonstrukcję socjalistycznego państwa opiekuńczego (Narojek, 1991). Uważa się, iż istniało kilka różnych scenariuszy rozwoju polityki społecznej w Polsce okresu transformacji. Po pierwsze, scenariusz postawienia na terapię szokową – był on promowany przez zwolenników ekonomii friedmanowskiej oraz Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, które to instytucje wspierały finansowo przemiany gospodarcze i miały wpływ na kształt reform (zwolennicy: Leszek Balcerowicz i Jan Krzysztof Bielecki). Po drugie, scenariusz budowania modelu w oparciu o rozwiązania państwa socjalnego na wzór niemiecki – w polityce społecznej model taki opierałby się głównie na zasadzie subsydiarności (pomocniczości) (zwolennik: Tadeusz Mazowiecki). Po trzecie, scenariusz zmkierzący w kierunku socjaldemokratycznego państwa opiekuńczego na wzór skandynawski (zwolennik: Jacek Kuroń) (Grewiński, 2012). Rząd solidarnościowy dokonał wyboru balcerowiczowskiej, neoliberalnej wersji transformacji, opowiadając się po stronie rewolucji neokonserwatywnej (Chołaj, 2004, s. 53). Model socjaldemokratycznego państwa opiekuńczego został odrzucony, gdyż w dużym stopniu przypominał upadający system socjalistyczny (Rymsza, 2013, s. 211–212). Warto dodać, iż przyjęcie szybkich, liberalnych reform (terapia szokowa), było akceptowane przez niemal wszystkie siły polityczne, które zdawały sobie sprawę, że reformy gospodarcze i tak muszą zostać wprowadzone, ale trzeba przeznaczyć znaczne środki publiczne na programy osłonowe i asekuracyjne dla różnych grup społecznych nieradzących sobie na rynku pracy w nowej sytuacji gospodarczej (Grewiński 2012, s. 31).

Uważa się, iż program wdrożony przez Leszka Balcerowicza został zdeterminowany przez klasyczne wytyczne ekonomii neoliberalnej, oznaczające prywatyzację, deregulację, radykalne ograniczenia ochrony rynku krajowego i zmiany strukturalne w postaci np. ograniczenia funkcji socjalnych państwa (Bugaj, 2015, s. 81). Jedną z pierwszych konsekwencji tak zaplanowanej transformacji systemowej był fakt, iż państwowe zakłady pracy przestały być podstawowymi

podmiotami polityki społecznej. „Państwo (...) wycofało się lub drastycznie ograniczyło swą aktywność w obszarze społecznym (żłobki, przedszkola, ochrona zdrowia, szkoły przyzakładowe, stypendia, dotacje do budownictwa mieszkaniowego, wczasy pracownicze) w imię tworzenia warunków zagospodarowania tych obszarów przez rynek i społeczeństwo obywatelskie, prywatną przedsiębiorczość (...)” (Dziewięcka-Bokun, Pisz, 2018, s. 134). Podejmując decyzję o gruntownej zmianie systemu gospodarczego z mechanizmu centralnie planowanego na wolnorynkowy, należało spodziewać się społecznych kosztów tej reformy. Dlatego też, w warunkach tak znaczących zmian, pomoc społeczna z konieczności musiała przejąć wiele zadań, które w ustabilizowanych państwach opiekuńczych stanowią przedmiot działania innych instytucji polityki społecznej (Hrynkiewicz, 2004, s. 83). „Stało się zatem oczywiste, że pomoc społeczna wymaga gruntowej reformy, aby mogła sprostać zadaniom, które przypadły jej w związku z transformacją ustroju społeczno-politycznego oraz gospodarczego” (Wiśniewska, 1996, s. 285). Z tego powodu, instytucja ta była jednym z pierwszych obszarów działalności państwa zreformowanych podczas transformacji systemowej (Brenk, Chaczko, Płasek, 2018).

W marcu 1989 roku w porozumieniach okrągłego stołu ustalono ogólne kierunki reformy pomocy społecznej, które miały polegać m.in. na rozszerzeniu form i typów świadczeń dla grup osób objętych obecnie działaniami pomocy społecznej; opracowaniu nowych form i typów świadczeń dla grup osób do tej pory niedostrzeganych bądź traktowanych przez pomoc społeczną marginalnie; organizacyjnym połączeniu funkcji diagnostycznych, planistycznych oraz realizacyjnych tak, aby była jasna kwestia odpowiedzialności za stopień zaspokojenia potrzeb osób objętych działaniami pomocy społecznej; uproszczeniu struktury organizacyjnej pomocy społecznej; nadaniu odpowiednich uprawnień pracownikowi socjalnemu, które pozwolą mu być rzecznikiem podopiecznego wobec różnego typu instytucji; obejmowaniu kierowniczych funkcji w pomocy społecznej przez osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje zawodowe, staż pracy i odpowiednią opinię środowiska; intensywnym kształceniu zawodowym pracowników socjalnych i stopniowym redukowaniu – za pomocą odpowiednich przepisów – zatrudnienia osób bez kwalifikacji; weryfikacji programów i ocenie prawidłowego kształcenia zawodowego pracowników socjalnych; ścisłej współpracy z różnymi instytucjami państwowymi, kościelnymi i prywatnymi (Porozumienia Okrągłego Stołu, 1989, s. 223–224).

Harmonogram opracowany przy okrągłym stole przewidywał powołanie zespołu ds. reformy pomocy społecznej (w ramach zespołu ds. reformy opieki

zdrowotnej i społecznej), który miał opracować projekt zmian, następnie przekazanie do odpowiedniej komisji sejmowej wspomnianego dokumentu (do końca 1989 r.) oraz powołanie regionalnych specjalistów, odpowiedzialnych za wdrażanie reformy tego obszaru polityki społecznej. Zgodnie z zaleceniami, w październiku 1989 r. wspomniany podzespół ds. reformy pomocy społecznej przedstawił szczegółowy projekt założeń reformy pomocy społecznej. Ten trzydziestostroniowy dokument rekonstrukcji systemu pomocy społecznej, zakładał, że do końca 1990 r. zostanie przeprowadzona reforma struktur pomocy społecznej oraz przyjęta nowa ustawa. W myśl wspomnianego projektu nowa pomoc społeczna miała niwelować przewidywane, negatywne skutki transformacji – „pauperyzację szerokich warstw społecznych, braku pracy oraz rozszerzania się zjawisk tzw. patologii społecznej” (Założenia reformy pomocy społecznej, 2016, s. 175). Projekt reform z października 1989 r. zakładał m.in.:

- zmianę struktur organizacyjnych pomocy społecznej, tj. powołanie miejskich, miejsko-gminnych i gminnych ośrodków pomocy społecznej, zaś na szczeblu wojewódzkim – wojewódzkich zespołów pomocy społecznej;
- nowe sposoby finansowania pomocy społecznej ze środków budżetowych i pozabudżetowych, przy nastawieniu na środki budżetowe jako główne źródło finansowania;
- rozwój kadr pomocy społecznej przez wprowadzenie następujących stanowisk pracy socjalnej: pracownik socjalny (dla osób posiadających dyplom pracownika socjalnego), starszy pracownik socjalny (dla osób posiadających dyplom pracownika socjalnego oraz co najmniej 5-letni staż na stanowisku pracownika socjalnego) oraz specjalista pracy socjalnej (dla osób posiadających wyższe wykształcenie, uprawnienia starszego pracownika socjalnego oraz przygotowanie do pełnienia funkcji kierowniczych);
- opracowanie i przyjęcie nowej regulacji ustawowej w tej materii (tamże, s. 179–189).

Wiosną 1990 roku lokalne rady narodowe zaczęły powoływać w gminach zupełnie nowe jednostki organizacyjne w postaci ośrodków pomocy społecznej, które przejmowały zadania z zakresu pomocy społecznej (Nitecki, 2008, s. 23). W styczniu 1990 roku – w oparciu o ustalenia wspomnianego Podzespołu ds. reformy pomocy społecznej – powstał projekt ustawy o pomocy społecznej, który po wielu zmianach został ostatecznie uchwalony 29 listopada 1990 r. W uzasadnieniu do projektu tej ustawy zostały przedstawione trzy przesłanki jej uchwalenia: humanitarna, ustrojowa i pragmatyczna (Rybka, 2006, s. 4).

Aldona Frączkiewicz-Wronka twierdzi, iż u podstaw nowej roli pomocy społecznej legły następujące założenia:

- powszechność, oznaczająca dostęp do świadczeń dla tych, którzy z jakichkolwiek powodów, przejściowo lub trwale, znaleźli się w sytuacji utrudniającej czy wręcz uniemożliwiającej im samodzielną egzystencję;
- dobrowolność, rozumiana jako prawo do korzystania ze świadczeń lub zaniechania, łącznie z prawem wyboru formy i rodzaju świadczeń;
- częściowa lub całkowita odpłatność niektórych świadczeń;
- efektywność i kompleksowość, oznaczająca, że świadczenia z pomocy społecznej powinny przynosić świadczeniobiorcy rzeczywistą poprawę sytuacji materialnej bądź społecznej;
- indywidualizacja, rozumiana jako dostosowanie form świadczeń do jednostkowych potrzeb świadczeniobiorcy;
- współdziałanie instytucji społecznych w procesie planowania i realizacji pomocy oraz wzmocnienia świadczeń przez współdziałanie z rodziną świadczeniobiorcy;
- efektywność świadczeń, oznaczająca właściwe użycie środków pomocowych oraz uwzględnianie ekonomicznych możliwości państwa i samorządów (Frączkiewicz-Wronka 1993, s. 97–98).

Ustawa o pomocy społecznej z 1990 roku m.in. precyzowała uprawnienia do uzyskania świadczeń z pomocy społecznej, określając dwa kryteria: braku lub niewystarczającego dochodu i wystąpienia określonej trudności życiowej (np. ubóstwa, sieroctwa, bezdomności, bezrobocia, długotrwałej choroby czy bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych). Ponadto – co warto podkreślić przy omawianej tematyce – przepisem tym wprowadzono wachlarz świadczeń na wypadek wystąpienia wspomnianych trudności życiowych: pieniądze zasiłki stałe, okresowe i celowe; usługi opiekuńcze; pobyt w domu pomocy społecznej i ośrodkach opiekuńczych; udzielanie schronienia, posiłku i niezbędnego ubrania; pokrywanie wydatków na świadczenia lecznicze; pomoc rzeczową; pracę socjalną czy pomoc na ekonomiczne usamodzielnienie (Ustawa o pomocy społecznej, 1990).

Pomoc społeczna w okresie transformacji systemowej

Skonstruowany w okresie mniej więcej roku system pomocy społecznej od samego początku narażony został na szok związany z rodzajem oraz ilością beneficjentów. Generalnie przed transformacją systemową podopiecznymi opieki

społecznej byli ludzie starzy, osoby niepełnosprawne, chore czy rodziny alkoholików. Z kolei po rozpoczęciu przemian gospodarczo-politycznych wśród beneficjentów pomocy społecznej zaczęły przeważać osoby w wieku produkcyjnym, z reguły cieszące się dobrym zdrowiem, lecz – głównie z powodu bezrobocia – niedysponujące wystarczającymi środkami na utrzymanie (Szyłko-Skoczny, 1993, s. 15). Szacuje się, iż w 1993 r. system pomocy społecznej udzielił świadczeń 3 milionom osób – trzykrotnie więcej niż przed rozpoczęciem transformacji. Podstawową funkcją pomocy społecznej stały się działania ratownicze względem tych, którzy nie byli w stanie sobie poradzić w nowych gospodarczych okolicznościach. Rola ta wynikała rzecz jasna z rozwoju sytuacji społeczno-ekonomicznej w Polsce. Lata 1989–1993 charakteryzowały się intensywnym kryzysem transformacyjnym i spadkiem dochodów ludności. Był to czas intensywnej ochrony socjalnej grup najbardziej dotkniętych skutkami przemian. Okres ten wyróżniał się trzema zasadniczymi cechami: a). radykalizmem programu przemian gospodarczych; b) głębokością kryzysu ekonomiczno-społecznego np. w postaci spadku produktu krajowego brutto, krajowej produkcji czy dochodów ludności; c) zastosowania na szeroką skalę programów socjalnych (Golinowska, 2005, s. 281–282). Załamanie produkcji na przełomie lat 90. XX w. spowodowało, że w 1991 r. bezrobocie sięgnęło 12%, zaś w 1993 r. już ponad 16%, co oznaczało niemal 3 mln osób bez pracy (Kabaj, 2004, s. 241). W 1993 r. stopa ubóstwa przekroczyła 17%. Był to najwyższy wskaźnik biedy w okresie transformacji. W pierwszej linii realizacji programów osłonowych dla osób poszkodowanych w wyniku wspomnianych przemian stały rejonowe urzędy pracy oraz ośrodki pomocy społecznej. Ogromna rola pomocy społecznej polegała m.in. na tym, iż w system ten można było „wrzucić” coraz to nowe grupy społeczne, nie tylko ściśle związane z przekształceniami gospodarczymi, ale „(...) świadczeniobiorców likwidowanych czy zredukowanych programów powszechnych” (Rymsza, 2003, s. 227). Obok najpowszechniejszych działań tej instytucji, tj. udzielania pieniężnych zasiłków celowych i okresowych w ośrodkach pomocy społecznej, realizowano kolejne zlecenie przez rząd programy kompensacyjne adresowane do „przeegranych” przemian społecznych, np. dopłaty do czynszów mieszkaniowych czy refundacje kosztów zakupu leków (Rymsza, 2003, s. 229–230). W wyniku napływu wspomnianej ilości osób wymagających wsparcia, automatycznie znacznie wzrosły koszty realizacji działań osłonowych przez ośrodki: ze 120 mln zł w 1990 r. do 870 mln zł w 1993 r., przy czym, odmiennie niż obecnie, w początkach lat 90. z budżetu centralnego państwa wypłacano niemal 4 razy więcej środków niż na ten cel przeznaczały gminy (Szyłko-Skoczny, 1993, s. 14).

Obok pomocy społecznej istniały, rzecz jasna, inne narzędzia ochrony socjalnej. Rozszerzono dostęp do świadczeń emerytalnych i rentowych dla grup pracowniczych zbliżających się do kryteriów dostępu do tych świadczeń. Szacuje się, iż na początku lat 90. XX wieku z tego narzędzia skorzystało około 800 tys. osób (Golinowska, 2005, s. 284). Osobom bezrobotnym zaproponowano relatywnie wysokie wsparcie pieniężne: „Okolo 80% bezrobotnych miało prawo do zasiłku i to w wysokości związanej z wcześniejszym wynagrodzeniem, na czas prawie nieokreślony, a obowiązkowy zasiłek dla bezrobotnego absolwenta szkoły wyższej stanowił 120% minimum wynagrodzenia. Polityka ta jednak szybko uległa ograniczeniu” (tamże, s. 285). Cel świadczeń socjalnych realizowanych podczas transformacji systemowej był wyraźny: umożliwić osobom bezrobotnym trwale zejść z rynku pracy lub pomóc w przeczekaniu okresu kryzysu gospodarczego (Rymsza, 2013, s. 28).

W tym czasie do pomocy społecznej trafiały osoby z najbardziej pokrzywdzonych grup społecznych na rynku pracy. Do statystycznych pokrzywdzonych przemianami należeli ludzie młodzi, kobiety, osoby słabo wykształcone i z niskimi kwalifikacjami zawodowymi, pracownicy sektora państwowego, przemysłu, budownictwa, handlu i napraw, hoteli i restauracji, ponadto zamieszkujący w mniejszych miejscowościach, często podejmujący pracę po raz pierwszy (Golinowska i in., 2000, s. 40). Wśród negatywnych konsekwencji transformacji systemowej należy odnotować pogorszenie kondycji biologicznej społeczeństwa (w tym niedożywienie dzieci, wzrost zachorowań ludności, spadek liczby urodzeń) oraz sytuacji społeczno-ekonomicznej (deprywacja społeczna, zjawisko utraty zdolności do utrzymania własnego mieszkania, wzrost poziomu wykluczenia społecznego, wzrost zjawisk patologii społecznej) (Raport o rozwoju społecznym, 1995, s. 196). Ponadto nastąpiło pogłębienie zróżnicowania dochodów. W latach 1991–1993 doszło do zmian w rozkładzie dochodów pracowników polegających na wzroście liczebności grup skrajnych – tj. gospodarstw o najniższych i najwyższych dochodach. Równoległe nastąpił spadek ilości gospodarstw domowych o dochodach zbliżonych do przeciętnych dochodów w Polsce (Raport o rozwoju społecznym, 1995, s. 190).

Pracownicy pomocy społecznej wywiązali się z zadania ochrony socjalnej grup poszkodowanych wskutek transformacji systemowej (np. Kaźmierczak, 2003). Stało się to oczywiście w wyniku wsparcia także innych narzędzi osłonowych, w tym umożliwienia szybszego przejścia bezrobotnych w stan emerytalny. Tym niemniej, znaczenie instytucji pomocy społecznej w okresie transformacji systemowej należy ocenić jako fundamentalne w utrzymaniu ładu społecznego.

Wnioski – pomoc społeczna w sytuacji kryzysu postepidemicznego

Miejsce i rola pomocy społecznej w państwie w dużej mierze zależy od ustroju i formy państwa, panującej ideologii, polityki i sytuacji społeczno-ekonomicznej (Sierpowska, 2008, s. 143). Wraz z transformacją systemową nastąpił zwrot w roli pomocy społecznej w Polsce. „Wprowadzenie zasad gospodarki wolnorynkowej było źródłem wielu problemów społecznych, zwłaszcza bezrobocia i bezdomności, spowodowało również znaczną polaryzację społeczeństwa w sferze majątkowej i pogłębienie ubóstwa niektórych grup społecznych. Istotne znaczenie miały również zmiany w systemie administracji publicznej, w tym szczególnie utworzenie samorządu terytorialnego, który w przyszłości miał się stać głównym wykonawcą zadań z zakresu pomocy społecznej” (Sierpowska, 2008, s. 143). Z marginesu PRL-owskiej polityki społecznej, pomoc społeczna stała się podczas transformacji systemowej jednym z najważniejszych mechanizmów łagodzenia ekonomicznych skutków reform, a w związku z tym niezwykle ważnym elementem całego systemu społecznego w Polsce.

Okres transformacji systemowej ukazuje, iż pomoc społeczna posiada doświadczenie ratownicze w sytuacji kryzysu ekonomiczno-społecznego. Opisane w tekście wzorce działania tej instytucji w początkach lat 90.XX wieku pozwalają na sformułowanie wniosku o istnieniu wypracowanych reguł i mechanizmów, które uruchomią się w momencie realizacji wsparcia społecznego dla osób poszkodowanych w wyniku epidemii COVID-19. Tyle, że wciąż niewiele się mówi o systemowych rozwiązaniach dla osób najsłabszych społecznie, które najpewniej najsilniej odczują skutki epidemii koronawirusa (Chaczko, 2020), zaś zgodnie z procedurami obowiązującymi w pomocy społecznej, zasiłki pieniężne otrzymają tylko te osoby, które spełnią kryterium dochodowe. W związku z tym pojawiają się sugestie o konieczności zmian w procedurach administracyjnych przyznawania zasiłków pieniężnych. „Dla jednoosobowych gospodarstw domowych, które są ubogie z powodu bezrobocia, maksymalny zasiłek okresowy (przyznawany zwykle na 2–3 miesiące) wynosi minimalnie 350 zł – tyle gwarantuje państwo, i jest to 50% z 701 zł (to nie tylko kryterium dochodowe, ale też granica wsparcia na zasadzie wyrównywania), a maksymalnie 418 zł (kwota niezmienniana od 2004 r.) (...) w ofercie pomocy społecznej są jeszcze zasiłki celowe, które jednak tylko mogą, a nie muszą być wypłacone, wymagają rozliczania się z rachunków, gdyż są przeznaczane na określony cel, nie ma też żadnych standardów ich wysokości. Ponadto, wraz z szybkim napływem nowych wniosków do ośrodków pomocy społecznej, będą one musiały dzielić swoje budżety na większą liczbę

świadczeniobiorców, co spowoduje, że poziom zasiłków będzie jeszcze niższy. Trzeba też wspomnieć o tym, że otrzymanie prawa do zasiłków dla bezrobotnych i zasiłków okresowych z pomocy społecznej wymaga najpierw przejścia przez procedurę, która jest skomplikowana i trudna do przeprowadzenia w czasie stosowania środków dystansowania społecznego. Podjęto kroki, aby ułatwić dostęp do tych świadczeń poprzez internet, ale mogą być one dalece niewystarczające i wykluczające” (Szarfenberg, Bakalarczyk, Kocejko, 2020, s. 9–10).

Ponadto, z powodu znacznego poszerzenia zadań pomocy społecznej od czasu transformacji systemowej oraz specyfiki epidemii COVID-19, rola pomocy społecznej powinna być wielowymiarowa, to znaczy – znacznie szersza niż w latach 90.XX wieku. Agnieszka Skowrońska sugeruje, że w sytuacji kryzysowej pomoc społeczna będzie wykonywała zadania zależne od zaistniałych potrzeb. Na przykład może to być: weryfikacja potrzeb materialnych, socjalno-bytowych i zdrowotnych ludności zagrożonej sytuacją kryzysową; przekazywanie informacji społeczności lokalnej o sposobach zabezpieczenia się przed zagrażającym zdarzeniem; współdziałanie w ewakuacji osób; wskazywanie zakładów, placówek czy instytucji, mogących zapewnić realizację zadań opiekuńczych w razie kryzysu; organizacja i realizacja pomocy materialnej, rzeczowej czy psychologicznej dla poszkodowanej ludności; kierowanie wolontariuszami wspierającymi działania; dokonywania oszacowania i opisania strat wynikłych z kryzysu (Skowrońska, 2014, s. 78-79). Inaczej mówiąc, wydaje się, że w sytuacji kryzysu postepidemicznego pomoc społeczna nie powróci *sensu stricte* do realizacji funkcji ratowniczej rozumianej jako zapewnienie środków materialnych i niematerialnych pozwalających na zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych osobom, które stracą źródło utrzymania, ale będzie pełniła szerszą funkcję społeczną związaną z koordynacją działań ogólnopomocowych na rzecz zagrożonej ludności.

Abstract: The aim of the article is to analyze the historical experiences of Polish social policy. Describing the emergence and role of social assistance during the 1990s crisis of transformation, an attempt was made to reflect on the challenges facing the social assistance in the case of the socio-economic effects of the COVID-19 epidemic.

Key words: social assistance, transformation, COVID-19, economic crisis

Streszczenie: Celem autora artykułu jest dokonanie analizy historycznych doświadczeń polskiej polityki społecznej w postaci charakterystyki roli pomocy społecznej w okresie kryzysu transformacji systemowej lat 90.XX w. Następnie, odwołując się do tych doświadczeń, poddano refleksji wyzwania stojące przed instytucją pomocy społecznej w obliczu społeczno-ekonomicznych skutków epidemii COVID-19.

Słowa kluczowe: pomoc społeczna, transformacja, COVID-19, kryzys gospodarczy

Bibliografia

- Brenk, M., Chaczko, K., Płasek, R. (2018). *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bugaj, R. (2015). *Plusy dodatnie i ujemne, czyli polski kapitalizm bez solidarności*. Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Chaczko, K. (2020). *Powrót do ubóstwa*. Nowy Obywatel: <https://nowyobywatel.pl/2020/05/05/powrot-do-ubostwa/> (dostęp: 07.05.2020).
- Chołaj, H. (2004), *Problemat rozwoju dościgającego w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, W: *Polska transformacja ustrojowa*. Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Dziewięcka-Bokun, L., Pisz, Z. (2018). *Polityka społeczna w dobie zasadniczej transformacji ustrojowej (1989–2004)*. W: E. Bojanowska, M. Grewiński, M. Rymśza, G. Uścińska (red.), *Stulecie polskiej polityki społecznej 1918-2018*. Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.
- Frąckiewicz-Wronka, A. (1993). *Podstawowe elementy procesu zarządzania w nowym modelu pomocy społecznej*. w: L. Frąckiewicz (red.). *Nowoczesny model pomocy społecznej. Badania własne*. Katowice: Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamickiego.
- Golinowska, S. (2005). *Ubóstwo i wykluczenie w polskiej polityce społecznej okresu transformacji*. W: S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.). *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Golinowska, S. i in. (2000). *Dekada polskiej polityki społecznej. Od przełomu do końca wieku*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Golinowska, S., Topińska, I. (2002). *Pomoc społeczna – zmiany i warunki skutecznego działania*. Warszawa: Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych.
- Grewiński, M. (2012). *Transformacja polityki społecznej w Polsce na tle europeizacji rozwiązań socjalnych*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje”, nr 19, s. 27–38.
- Hryniewicz, J. (2004). *Zakres i kierunki zmiany w pomocy społecznej*. W: M. Rymśza (red.). *Reformy społeczne. Bilans dekady*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.

- Kabaj, M. (2004). *Syndrom polskiej transformacji*. W: *Polska transformacja ustrojowa*. Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Kaźmierczak, T. (2003). Ocena rządowego projektu ustawy o pomocy społecznej. *Analizy i Opinie*, 17, 2–7.
- Narojek, W. (1991). *Socjalistyczne „welfare state”*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nitecki, S. (2008). *Prawo do pomocy społecznej w polskim systemie prawnym*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Porozumienia Okrągłego Stołu*. (1989). Oprac. W. Salmonowicz. Olsztyn: NSZZ Solidarność.
- Raport o rozwoju społecznym. (1995). *Polska '95*. Warszawa: Wydawnictwo Split Trading.
- Rybka, I. (2006). Diagnostyka pomocy społecznej w latach 1991–2006. Możliwości i bariery zastosowania instrumentów ekonomii społecznej w pomocy społecznej, *Ekonomia Społeczna. Teksty*, 23, 3–34.
- Rymsza, M. (2013). *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare state?* Warszawa: Wydawnictwo Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- Sierpowska, I. (2008). Państwo wobec pomocy społecznej. *Studia Erasmiana Wratislaviensia*, 3, 139–154.
- Skowrońska, A. (2014). *Pomoc społeczna w obliczu katastrof i kryzysów złożonych*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Sroka, Ł.T., Tomasiak, P. (2020). *Pandemia – wyzwanie cywilizacyjne dla Polski*. Nowy Obywatel: <https://nowyobywatel.pl/2020/05/10/pandemia-wyzwanie-cywilizacyjne-dla-polski/> (dostęp: 10.05.2020).
- Szarfenberg, R., Bakalarczyk, R., Kocejko, M. (2020). *Społeczne uzupełnienie trasy antykryzysowej*. *Ekspertyza*: <https://dialogkig.pl/wp-content/uploads/2020/05/EKSPERTYZA-Spoleczne-uzupelnienie-tarczy-antykryzysowej-1.pdf> (dostęp: 07.05.2020).
- Szylko-Skoczny, M. (red.). (1993). *Pomoc społeczna wobec zjawiska bezrobocia*. Warszawa: Fundacja im. Friedricha Eberta.
- Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 1990, nr 87, poz. 506).
- Wiśniewska, A. (1996). *Pomoc społeczna państwa*. W: S. Golinowska (red.), *Polityka społeczna w latach 1994–1996. Procesy regulacyjne i ich potencjalne skutki*. Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Założenia reformy pomocy społecznej. Projekt z października 1989 roku*. (2016). Oprac. Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 35(4), 173–204.